

2008 tavaszán, amikor a SZÍNHÁZ negyvenedik évfordulójára szánt ünnepi számot szerkesztettük, megkérdeztem Fodor Gézát, kiket emelhetnénk jubileumi fénybe az időszak magyar színháztörténetéből. Pillanatnyi habozás nélkül jött a felelet: „A múlt század második felében a magyar színháznak két kiemelkedő alakja volt. Gábor Miklós és Major Tamás.”

Amilyen evidensnek és megfellebbezhetetlennek tűnt Fodor Géza válasza, illetve választása, olyan kivitelezhetetlennek bizonyult, hogy a két színháztörténeti óriás megjelenjen a jubileumi számban. Munkásságuk nincs feldolgozva, rendszerezve, életművüket a történetírás és a kritika nem elemezte hitelesen, sőt hagyta, hogy mind a mai napig politikai manipulációk, torzítások, hazugságok fedjék el működésük korszakalkotó szakmai jelentőségét.

A száz évvel ezelőtt, 1910. január 26-án született Major Tamás lassan hamis legendák és provinciális anekdoták kódéba vész. Egy korabeli aforizma szerint

ő igazgatta az egész magyar színházi életet, kivéve az általa csaknem húsz éven át vezetett Nemzeti Színházat – mert arra már nem jutott ideje. Politikai és szakmai agilitása kétségkívül kivételes volt, mind ifjú kezdőként a háború előtt, mind befutott bennfentesként a Rákosi-korszakban, mind renitens nagy öregként, aki élete utolsó húsz évében művészileg radikálisan megújult. Valójában mindig ellenszínházat csinált, hatalmi helyzetben és azon kívül is. Imádott és tudott játszani – kivételes *spíler* volt, az életben és a színpadon egyaránt. Nagyot akart, és néha nagyokat tévedett, de sohasem menekült el sem a valóság, sem a színház elől. Személyisége és életműve a törpe utókor tükrében egyre nagyobbak és jelentősebbnek látszik.

De már nincsenek, akik ezt minden összefüggésben átláthatnák vagy megírhatnák – és alig vannak többen, akiket egyáltalán érdekel.

K. T.

Spiró György

Major elvtárs

MGP mutatott be neki 1972-ben a Mikroszkóp Színpadon, Major a nevem hallatán biztatóan azt mondta: „El fogom olvasni a darabját!” Két évvel korábban adta oda neki MGP két drámámat, bár figyelmeztetett, hogy Major sose fogja elolvasni őket, mert arról híres, hogy ha egy drámából csak egyetlen példány létezik, azt bizonyosan azonnal elveszíti. Megörültem, hogy Major mégis emlékszik, és reménykedni kezdtem. Azt a két drámámat azóta se mutatta be senki.

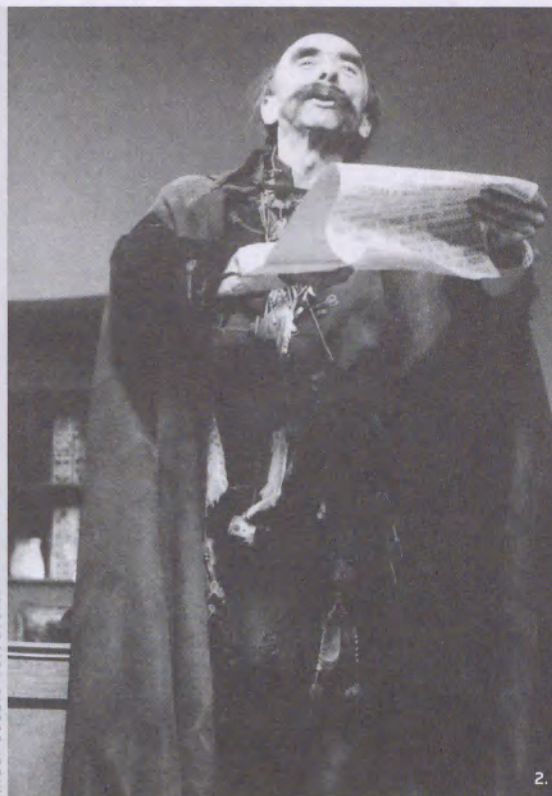
Major a Mikroszkóp emeletén megjegyezte még, hogy tetszett neki a Krleža-cikkem a SZÍNHÁZ-ban, vagyis valóban az én darabomat készült olyannyira elolvasni. Eszembe jutott akkor, hogy Krleža a magyarul nem olvasható naplójegyzetei közt a hatvanas évek végén megemlíttette Majort. Azt írta Krleža, hogy Major járt nála Zágrábban, hosszú időt töltött a házában, és mindvégig csak hallgatott. „Lehet, hogy nem volt mit mondania”, tette hozzá a rosszmájú író, akit Major őszintén tisztelt.

Sokszor eszembe jutott Krležának ez a gonosz megjegyzése, mert valahányszor társaságban találkoztam Majorral – a legtöbbször Kardos G. Györgynél, mindketten a Gellérthegy utcában laktak –, jobbára hallgatott. Kardos mellett persze könnyű volt hallgatni, mesélt ő eleget, de azért Major is szólhatott volna valamit, mégsem szólt, sőt Kardos viccein sem igen nevetett, az volt a benyomásom, hogy nem is egészen érti őket (vagy úgy tett, mintha nem értené). Felmerült bennem,

hogy Majornak talán nincs is humora. Az anekdoták ennek a sejtésnek ellentmondanak. Azt mondják, gyorsan vágott az agya, és felettébb gúnyos tudott lenni. Lehet, én sose hallottam tőle szellemességet. Kedvenc történetem a hagyományból: Suka Sándor fizetés-emelésért megy Majorhoz, az igazgatóhoz. Major közli, hogy nincs rá pénz. Suka kétségbeesve kéri, mondjon legalább valami biztatót. Mire Major: „Hajrá, Suka!”

'75-ben bekerültem a Nemzeti Színházba, amely a szétesésnek pontosan azt a képét mutatta, amit MGP a nyilvános sajtóban és az ügynöki jelentéseiben azonos szavakkal és azonos írásjelekkel ábrázolt. Kettős hatalom jött létre, az egyik serpenyőben az igazgató Marton Endrével, akinek ez a poszt nem volt való, a másik serpenyőben meg a főrendező Majorral, akinek vagy az igazgatás volt való, vagy semmi. Két külön társulat szerveződött a két főnök köré, a két csapat között nemigen volt átjárás, és éppen a megfelelő módon gyűlölték már egymást. Az ilyen helyzet vagy tudatos rosszindulatból, vagy politikai gyávaságból és tehetetlenségből jön létre, ebben az esetben – mint Magyarországon oly gyakran – az utóbbiról volt szó.

Engem Marton hívott a Nemzetibe MGP javaslatára, Major meglátott a színházban, és éles elméjével kitalálta, hogy ha nem ő hívott oda, akkor a tettes csakis Marton lehetett. Gondolta: szépreményű ifjú, ki tudja, mi várható tőle, semmiképpen se legyen Marton kádere. Gyorsan megszervezte, hogy a két remek segédrendező,

1. A Magyar Elektrában
(Szacs vay Lászlóval)
2. A Karnyónéban
3. Zsúritagként egy Ki mit tud?-
felvétel után

Bodnár Sándor és Tatár Eszter is felújítópróbákat tartson, ő meg bement Martonhoz, és elpanaszolta: mindjárt kezd próbálni, és nincsen segédrendezője, de itt van ez a Spiró gyerek munka nélkül. Marton nem tudott az ötlet ellen felhozni semmit. Így lettem váratlanul Major segédrendezője a *Magyar Elektrában* meg a *Karnyónéban*, holott Marton ösztöndíjas drámaírónak hívott oda, és fogalma sem volt, mire vagyok való egy színházban, mert azt már MGP nem mondta meg, mivel ő se tudta (és én se tudtam).

Szerencsém volt, többet tanultam Majortól a két hónap alatt, mint ha elvégeztem volna a Színművészeti Főiskola rendező szakát. A lényeg: ha nincs ez a váratlan tapasztalatom, eszembe se jut színházi regényt faragni *Az Ikszekből*, amelyet szimpla kelet-európai politikai parabolának szántam, és Bogusławski, a színész a jelentéktlenebb epizódszereplők számát gyarapította volna. A regény megjelenése után mindenki felfedezte, hogy a főszereplő Bogusławski maga Major. Hát persze. Nagyon nagy alak volt Bogusławski, a valóban élt lengyel színész, igyekeztem még annál is nagyobb alakot formálni belőle, és

Major nélkül nem sikerült volna. Ha nem látom Majort működni a próbákon meg a büfében, semmit sem tudnék erről a fajta emberről. A jelek szerint sikerült elég mélyen megértenem, ha annak idején sokan,

akik nem ismertek, azt hitték, hogy a saját alkotomat írtam meg benne. (Majdnem minden későbbi bajomat ez a primitív tévedés okozta. Az a romantikus, dilettáns szemlélet van e nézet mélyén, hogy az író nyilván saját magát ábrázolja minden szereplőjében, a főszereplőjében pedig egészen biztosan, mert ugyan mi más is érdekelné az írókat, mint ő maga, és mit is ismerhetne egy író mélyén, ha nem saját magát.)

Visszanézve azon tűnődöm: tehetséges volt ez a nevezetes ember egyáltalán? Tehetséges színész volt, tehetséges rendező?

Jó rendezését soha nem láttam. A próbákön szórazótató volt, hogy minden szerepet előjatszák, én legalábbis nagyon élveztem, a színészek kevésbé, az előadás aztán mindig szétesett. A *Magyar Elektra* és a *Karmyóné* próbáin úgy működtem mellette, ahogyan segédrendezőnek kell, nekem diktálta fel a megjegyzéseit, amelyeket az én tisztem volt közölni a színészekkel, hogy rám haragudjanak meg, ne órá. A megjegyzései pontosak voltak, de a vak is láthatta, ki mitől nem elég jó, ehhez nem kellett különös tehetség.

Utólagos tanácsalanságomat nem az okozza, hogy valami disznóságot művelt volna akár velem, akár másal, mert amikor megismertem, már kilóditották a valódi hatalomból, és ha korábban, amint számos legenda tartja, művelt is netalán ilyen-olyan galádságot, többé nem volt rá módja. Játszott és rendezett már csak akkoriban, a hetvenes évek közepén, elég közepesen. Zsúriken elnökölt, és tanította az országot verset szavalni; a tévévetélkedők arról szólnak, hogy a zsúri minden jelentkezőt lejatszák. Tudta ezt Major, és a többi zsúritagot is igyekezett lejatszani.

Járta a vidéket meg a szomszéd országok magyarlakta területeit szorgosan, és szavalt. Nekem nem tetszett, ahogy szavalt, eszköztelenségét modorosnak tartottam, volt három vagy négy hangsúlya és egy vagy két gesztusa összesen. Ha a szövegben valamit hangsúlyozni akart, nagy levegővétellel kihúzta amúgy rogygiant felsőtestét, és fölemelte a mutatóujját. Ha még nagyobb hangsúlyt akart adni a közlendőnek, akkor a csuklóját hajlítgatta is, úgyhogy a hosszú, csontos mutatóujja úgy működött, mint egy fordított inga, dús szemöldökét pedig jelentőségteljesen, démonikusan felvonta, amivel, maga is tudta, groteszk hatást keltett. Léteztek pár száz éve képeskönyvek, amelyekben a különböző lelkiállapotoknak megfelelő arc- és kézjátékot rajzolták le a hivatásos csepűragók számára; Major mintha ezekből tanult volna, de lustán, sok oldalt átugorva, csak a töredéküket memorizálva, és csipetnyit túl is játszva őket, hogy idézőjelbe kerüljenek.

A hangja meg, az a repedtfazék-hang, az az el-elcsukló, az a színészi zengedezésre teljesen alkalmatlan!... Lehet, hogy a hangja miatt nem simulhatott bele a „nemzeti színháznak” nevezett, akkor már idejétmúlt, művi színjátszásba? Lehet, hogy ez az antihang volt a szerencséje? Ha meggondolom, csupa kappanhangú, rossz alakú, esetenként kétes nemi identitású színész művelte a harmincas években az alternatív – akkoriban baloldali szemléletű – színjátszást meg a vele párosuló mozgásművészetet, amelyben balett-táncosnak alkalmatlan felépítésű hölgyek és urak dobálták a tagjaikat becsülni való lelkesedéssel vagy eszelős akaroknoksággal. A hivatalos, akadémikussá merevült szépség

ellen demokratikusan lázad a plebs, amelyre az a jellemző, hogy nem szép. Lehet, hogy ez az alternatív művészet mindenkori alapja. Major annyiban kivétel, hogy groteszk adottságaival a hivatalos színházban nyomult. Nem elégedett meg a peremvidékkel, a centrumot akarta elfoglalni. Nemzeti színházi lett, csak nem úgy.

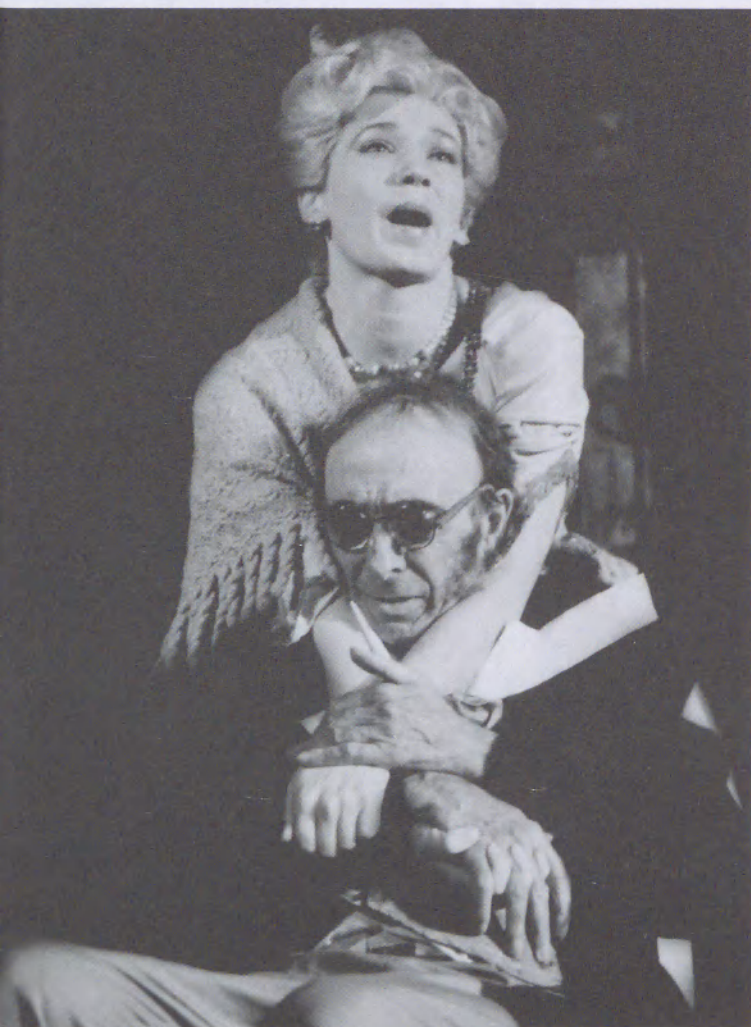
A népszerűségére büszke volt, a színészbüfében mesélt a tájolásairól, a többi színész udvariasan hallgatta. Néha benyúlt a zakója belső zsebébe, vastag köteg készpénzt vett elő, az előző napi fellépés bérét, úgy fizette a kávéját. Nem mintha a pénz különösebben érdekelte volna. Valószínűnek tartom, hogy tellett volna neki pénztárcára is. Hanyag akart lenni magánemberként a büfében csacsogva, ám a lazaságot csak eljátszani tudta, átélni nem, és ugyan valódi pénz volt a zsebében, de ilyenkor kellék pénzzé alakult.

Nem tudom, érdekelte-e valami egyéb is a szereplésen kívül. Talán ez a színészi tehetség legfontosabb eleme, a szereplési vágy? Mindig, minden pillanatban szerepelni? De akkor Krležánál és társaságban miért hallgattott? Olyan jokulátor volt talán, aki nem beleéli magát a szerepbe, hanem kívülről megmutatja, magát pedig közben felmutatja: én játszom ezt a szerepet, nem más. Ha nem volt mit játszania, ha nem volt mások által megírt szövege, ha úgy érezte, méltatlan a közönség, vagy kis létszámú, ami ugyanaz, inkább meg se szólalt.

Nem váltottam vele egyetlen értelmes mondatot sem akkor, amikor a segédrendezője voltam, sem akkor, amikor játszott *Az imposztor* című darabomban. Egyszer engedtem meg magamnak segédrendezőként, hogy az egyik színészlől megjegyezzem, mennyire tehetséges; rám bámult kifejezéstelen szemmel, és nem szólt semmit. Azt se mondta, hogy fogjam be a számat, de attól kezdve óvakodtam megjegyzést tenni.

Tapasztaltam, hogy képes érzelmekre: Gobbit nagyon tisztelte, Törőcsiket nagyon szerette. (Mindkettejükkel magázódott, Gobbi elvtársnő, illetve Mari; nekik ő Major elvtárs volt, másoknak pedig Tanár Úr.) Bizonyos, hogy mérhetetlenül tisztelte Brechtet. Az egész Nemzeti azon röhögött, hogy Major kiment Kelet-Berlinbe, megnézte a készülő Brecht-előadást a Berliner Ensemble színházában, és idehaza megrendezte úgy, hogy az ottani díszletet pontosan lemásoltatta. Furcsa díszlet volt, mindenféle vastraverzek, deszkák, mindenki csodálkozott, mi ez a hülyeség. A bemutató után kiderült, hogy Berlinben még nem volt kész a díszlet, és amikor Major ott járt, jelzésben próbáltak... Nem emlékszem, meg merték-e mondani neki.

Ő volt Lucifer, amikor középiskolásként kötelező színházlátogatás keretében meg kellett néznünk a *Tragédiát*. Bölcs osztályfőnökünk nem engedte, hogy az előadást utólag megbeszéljük, mert velünk együtt ő is látta, de úgy tett, mintha nem látta volna, és nem látta volna azt sem, ahogy halálra röhögjük magunkat a Blaha Lujza téri épület kakasülőjén. Lukács Margit meg Básti Lajos csiklandta a leginkább a nevetőizmainkat, igen mulatságosan festettek korosodóban, testesen a párdubórben. (Mindkettő nagyszerű színész volt, de ezt még nem tudhattuk akkor.) Major legalább értelmesen, tagoltan mondta Lucifer szövegét, ő volt az egyetlen, akit el lehetett viselni, és ő nem volt elhízva. Hogy jó alakítás volt-e? Fogalmam sincs. Nem csinált semmit, felmondta a szöveget. És mi is az, hogy jó alakítás?

Az imposztorban (Udvaros Dorottyával)

Legendás szerepében, a III. Richárdban nem láttam, gyerek voltam. A fényképek nekem nem mondanak semmit. Nem tudom, mennyire volt nagy dolog III. Richárdban eljátszani Rákosit, aki akkor már nem volt a hatalma teljében – lehet, hogy kellett hozzá némi bátorság. Mondják, nagyon jóban volt Rajkkal, és a per idején rettentően félt, ez biztosan igaz. Ki ne félt volna? Nem tudom, mitől vált akkoriban hűvössé a viszonya például Gobbival, aminek az utózőngéit én is érzékeltem. Nem tudom, miért lett öngyilkos Somlay Artúr. Egyetlen komoly bűnét vélelmezem Majornak, noha konkrétumot nem tudok a dologról: a háború után nem vette vissza a Nemzetibe Beregi Oszkárt. Óriási színész volt, erről egy közepesnél rosszabb amerikai háborús film révén győződtem meg, amelyben Beregi azzal a jellegzetes arcával SS-főtisztet játszott. Mit játszott? Ő volt az. Érteni vélem, hogy mint igazán nagy színésztől, tőle kellett tartania Majornak egyedül.

Hivatásának tartotta, hogy szeretett költőit eljuttassa a hallgatókhoz. Mélyen beleivódott a harmincas évek baloldali szavaláskultúrája, küldetése volt, hogy Petőfit meg József Attilát szavaljon. Hívó kommunista volt, ez lehetett a legőszintebben átélt szerepe. Hogy mitől lett kommunistává? Ki tudja. Nem lepődtem meg, amikor a mamájának Horthyhoz fűződő kapcsolatáról hallottam regéket, meg hogy a testvére szélsőjobboldali bíró

volt, és kölcsönösen meg-megmentették egymást, akár csak a Rajk fivérek. Ez egy ilyen ország.

Ma már nem világos, mi az, hogy „kommunista”. Tartalmilag üres szitokszó lett abból, ami pár évtizede morálisan a legmagasabb rendű, elérendő célnak számított bizonyos típusú idealisták – na meg persze a karrieristák – számára. Major és Gobbi idealistaként kezdte a pályát a szabadság–egyenlőség–testvériség szentháromsága nevében. Gobbi végig idealista maradt, nem kísértette meg a hatalomvágy. MGP írta meg: Major úgy lett a Nemzeti igazgatója a háború után, hogy ki se nevezték, magamagát nevezte ki. Elhivatottság bizonyosan munkált benne: a kommunizmus eszméje a legemberibb idea, és aki ezt képviseli a színházművészetben, azt megilleti a hatalom, a kételkedőket – meg az egyívású elhajlókat – jogosan küldi a padlóra. Ismerjük az ilyesmit az egyháztörténetekből.

Azon tűnődöm: lehet, hogy végtelenül sznob volt, elsősorban politikailag, ezért is tisztelte annyira a kommunista Brechtet és a kommunista Krležát, akiről nálunk nemigen tudták, hogy a legelső között, már a harmincas évek elején leszámolt a kommunizmussal. Van úgy, hogy valaki ifjan valamely eszme hívéül szegődik, és ezzel az egész életét megoldja akkor is, ha aztán számtalan oka lenne kiábrándulni. A szereplésvágy lebírhatalatlan abban, akiben valamely súlyos ok miatt kialakul. Majorban kialakult, és egész életében éltette. Ha nem lehetett aktív, leeresztett, és szinte nyomtalanul eltűnt a lötyögő bőrében.

Egyszer láthattam nagy színésznek és nagy embernek, éppen amikor Bogusławskit játszotta a Katonában. Óriási megtiszteltetésnek tartottam ezt akkor is, azóta pedig még inkább csodálkozom, miként is esett ez meg éppen énvelem. Kötve hiszem, hogy *Az Ikszek* című regényemet olvasta volna. Valaki, akinek az ízlésében megbízott, sugallhatta, hogy ez a szerep neki való. Egyetlen szóval sem mondta, amikor '82 augusztusának végén behívott a Katonába, hogy tetszett neki a regény. Azt mondta: „Írja meg nekem Bogusławskit, el akarom játszani.” Szabadkoztam, hogy nem tudok visszamenni abba a világba, meg hogy regényből nem lehet drámát írni; megismételte: „Írja meg nekem.”

Már nemigen látott, hiába volt rajta a vastag szemüveg, karon fogva vezették be a színpadra és vezették ki. Hatalmas hullámokban tört rá a gyöngeség, mégis helytállt. Az színészi alakítás volt valóban. Jelen voltam, amikor a televízió felvette az előadást. Én is izgultam, akár az egész társulat, végig fogja-e bírni. Végig bírta, sőt jobb volt, mint szokott lenni. Tisztában volt vele, hogy ez az utolsó szerepe, és ez a felvétel megmarad. Nem bémult meg ettől a tudattól, minden maradék energiáját mozgósítani tudta.

Aligha volt már akkor kommunista, hatalma nem volt, színész volt.

„Hova sietsz? Ne siess! Addig jó, amíg játszol!”, mondta Raksányi Gellértnek egy próbán, amikor ő gyorsan le akarta tudni a jelenetét. Szíven ütött ez a mondat, a regényben Bogusławski szájába adtam, és az interjúkötetem címéül is ezt választottam. Mindig hangsúlyoztam, hogy ez Major-mondat. Pompás mondat. Egyszerű, tömör, az ember lényegéről szól. Nem tudtam volna így megfogalmazni.

Mégis tehetség ember lehetett.